

Alfa és ómega

Az erdélyi magyar hiedelemmondák összefoglaló kézikönyve

Magyar Zoltán: Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus- és motívumindex, I–IV. Kairosz Kiadó, Budapest, 2021. 1995 oldal: I. A természetfeletti világ. 629 oldal, ISBN: 9789635141029; II. Természetfeletti tudással és képességgel rendelkező emberek. 496 oldal, ISBN: 9789635141036; III. Egyéb mondák és bibliográfia. 394 oldal, ISBN: 9789635141043; IV. Index, konkordancia, tanulmányok. 476 oldal, ISBN: 9789635141050.

Restás Attila

Magyarságkutató Intézet

„Egy mese-, monda- vagy balladakatalógus olyan elméleti konstrukció, amely a szöveghagyomány lecsupaszított vázát jeleníti meg, leggyakrabban típus- és motívumindex formájában” (IV. 299.) – határozza meg a szerző munkájának műfaját. Közel három évtizedes kutatói pályafutása során Magyar Zoltán egy olyan adatbázist alkotott meg, mely teljességre törekszik a még létező és elérhető hagyományanyag kapcsán, minden benne van, amit valaha feljegyeztek, ugyanakkor módszertanilag megalapozott, szerkezetében pedig logikus és áttekinthető. Felhasználja a nemzetközi és hazai folklórkutatás elmúlt kétszáz évének elméleti belátásait, a feljegyzett hiedelemanyag osztályozása, kategóriákba sorolása pedig szinkronban van a néprajzi kutatások aktuális eredményeivel.

A szerző az általa feltárt, terepen lejegyzett és összerendezett gyűjteménynek a „Magyar Zoltán Archívum” nevet adta. Ezen belül három nagyszabású szövegkatasztert alakított ki: a *Magyar Történeti Mondák Archívumát*, melyet 2018-ban tizenkét kötetben adott ki a budapesti Kairosz Kiadó; az *Erdélyi Magyar Hiedelemmonda Archívumot*, melynek nyomtatott változata a most ismertetett mű; valamint a *Moldvai Csángó Szövegfolklór Archívumot*, melynek közreadására 2022 végén került sor: két kötetben, műfajilag teljes körűen (a lentebbi öt csoportba sorolhatóan) tartalmazza a csángók mondavilágát (Magyar Zoltán: *Moldvai csángó mondakatalógus*. I–II. kötet, Kairosz Kiadó, Budapest, 2022.).

A mondák műfaji jellemzője a változatosság: ezek közül az eredetmagyarázó monda és az apokrif biblikus történetek csoportja Erdélyben mára holt népköltészeti anyaggá vált, a történeti mondák pedig – az egységes állami iskoláztatás révén is – beépültek a nemzeti kultúrába. Így a szerző figyelme leginkább a hiedelemmondákra irányult, bár az előző három csoport elemei is helyet kapnak a gyűjteményben. Újdonság az ötödik kategória, a modern/kortárs monda (*urban legend*), mely elsősorban angolszász hatásra került a néprajzi gyűjtők látókörébe, kötetbeli szerepeltetését pedig az indokolja – a hiedelemmondákkal való nyilvánvaló rokoníthatóságon túl –, hogy a kiterjedt gyűjtés eredményeként mára már százas nagyságrendben áll rendelkezésre (pl. UFO-történetek).

A Magyar Zoltán által elvégzett feladat arról győzheti meg az olvasót, hogy a teljes magyar nyelvterület monda- vagy hiedelemkatalógusainak elkészítése meghaladhatja egy ember lehetőségeit. Valójában Magyar is kutatócsoportok munkáját vállalta magára, de a belátható időn belüli befejezés reményében szükségszerűen szűkítenie kellett a témáját. A magyar mondakincs korábbi katalogizálása során ezért koncentrált csupán a történeti mondákra (lásd: Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa*. I–XII. kötet, Kairosz Kiadó, Budapest, 2018.), abba viszont a teljesség igényével építette bele az erdélyi anyagot. Ennek a döntésnek a következménye, hogy – mivel az erdélyi történeti mondák ebben a korpuszban találhatóak meg – a hiedelemmonda-katalógusban ezeknek már nincs helye. Ugyancsak a történeti mondák között kerül sor az erdélyi kincsmondák rendszerezésére, ami logikus döntésnek tűnik, hiszen a kincseket valamilyen történelmi eseményhez kapcsolódva rejtették el, és „mind a kincs elrejtői, mind pedig a felkutatásra indulók gyakran maguk is történelmi személyek. Másrészt viszont a kincs őrzői egytől egyik természetfeletti hiedelemlények.” (IV. 367.) Ugyancsak nem egyértelmű a tündérekéről szóló mondák besorolása; joggal szerepeltethetők a történeti mondák között mint kultúrhéroszok vagy a terület korábbi lakói, a hiedelemmondák közé való felvételüket viszont az indokolja, hogy egyes tájakon még a 20. században is lehetett velük kapcsolatos élő hiedelmeket gyűjteni. (I. 515–582.) Művelődéstörténeti tény, hogy az Árgirus-história, Tündér Ilona vagy a történeti Erdély Tündérországgal való azonosítása az írott kultúrában is jelen volt, Verestói György református püspök pedig a 18. század első felében halotti orációban is alkalmazta ezt az allegóriát; a teljességre törekvő katalógusból ezért az is nyomon követhető, hogy „az eredendően szájhagyomány révén terjedő folklór alkotásokra miként hatott (esetenként meghatározó módon és kölcsönösen) a populáris kultúra, a különféle nyomtatványok, az iskolai oktatás; hogy mi és miként folklorizálódott az idők folyamán”. (IV. 300.)

Az *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* előmunkálatainak tekinthetők a szerző ama mondagyűjteményei, melyek Erdély különböző tájegységeinek mondahagyományát örökítik meg recens gyűjtés alapján, monografikus jelleggel, mintegy tucatnyi kötet, köztük pl. *Kalotaszegi népmondák* (2004); *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyománya* (2008); *Hunyad megyei népmondák* (2009); *Erdélyi népmondák I-II.* (2011); *Mezőségi népmondák* (2012), valamint azok az erdélyi kortárs mesemondókról szóló egyéniségmonográfiák, melyek szintén tartalmazznak hiedelemszövegeket, pl. *Így beszéltek Farkasok patakán. Tankó Fülöp*

Gyugyu történetei (2008); *Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyománya* (2009).

A kötetek mutatói, amelyek tematikai, kronológiai és földrajzi áttekintésre is alkalmasak, azt is láthatóvá teszik, hogy a vonatkozó kulturális elemek térben és időben hogyan áramlottak, illetve a jelenben hol lelhetők fel. Például Alsó-Fehér megyéről „hipotetikus jelleggel érdemes felvetnünk – írja a szerző –, hogy e vidék lehetett az erdélyi tündérhiedelmeknek is – ha nem is a bölcsője, de legalábbis egyik fő mintája, szellemi-kulturális impulzusok általi ihletője.” (IV. 413.)

Mi indokolja az erdélyi hiedelemmondák katalógusának önálló könyvsorozatban való megjelenítését? Legfőképpen az Erdélyben fennmaradt hiedelemvilág változatossága és mennyiségileg nagy száma; nem csupán a régió földrajzi zártsága, egykori tartományi-állami önállósága, hanem az is, hogy az erdélyi régió a felekezeti tagoltság és az interetnikus kapcsolatok terén is sok tekintetben kulturálisan különbözik a magyar nyelvterület egyéb néprajzi tájaitól. A magyar mondakincsben belül Erdély mennyiségileg is felülreprezentált, ráadásul az ismert anyag egyenletesen oszlik meg területén, azaz „e meglehetősen nagy kiterjedésű néprajzi régió adatfeltárása megközelítőleg teljes körűnek mondható [...] és a települések 90–95%-át reprezentálja az onnan származó folklórányag”. (IV. 363.) A földrajzi Erdélyen kívül (Észak- és Dél-Erdély, Székelyföld) bevonja a vizsgálatba a Partium területét és Gyimest is, amit az intenzív kulturális kapcsolatok indokolnak.

A bemutatott munkában mintegy 29 500 folklórszöveg legfontosabb adatai találhatóak meg. Ha ehhez hozzászámoljuk a történeti mondák közé besorolt erdélyi anyagot is, akkor kb. 35 000 folklórszöveget kapunk. Ez a szövegmennyiség teszi lehetővé a hiedelmek tudományosan hiteles feldolgozását, és megbízható eredményekkel kecsegtet. Az adatbázisba beépültek az utóbbi kétszáz év publikációinak anyagai, a magyarországi és a romániai kutatóhelyek kéziratos gyűjtései (ami a teljes mennyiség kb. 20–25%-át teszi ki), valamint számtalan magánarchívum értékei. Újdonság az ezt megelőző összeállításokhoz képest, hogy Magyar Zoltán már támaszkodni tudott az erdélyi boszorkányperek kiadott anyagaira, amelyek gazdag hiedelemanyagot tartalmaznak. És külön kiemelendők a szerző saját gyűjtései, gyűjtőútjai, melyek során egyedül vagy társakkal az elmúlt 30 évben bejárta Erdély szinte valamennyi szegletét: ezek eredményeként kb. 6–7000 hiedelemmondát rögzített diktafonra.

A mondák osztályozásának kategóriáit Magyar Zoltán a nemzetközi kutatás figyelembevételével alakította ki, ami megkönnyíti, hogy külföldi folkloristák is használhassák a katalógust. Ugyanakkor folyamatban van az anyag digitalizálása, valamint angol nyelvű változat elkészítése is, aminek következtében a mű még inkább be fog kapcsolódni a tudomány nemzetközi vérkeringésébe, sőt nem kétséges, hogy abban előkelő helyet is fog magának kivívni. E kézikönyv elkészülte minden további kutatás alfája: lezár egy olyan kutatói pályaszakaszt, mely a mondák felhalmozását, rendszerezését, közzétételét tűzte ki célul; s megnyit egy újat, mely a katalógus adataira építve motívumok, típusok, hagyománykörök monografikus feldolgozását is lehetővé teszi, amire éppen a szerző ad példát (Magyar Zoltán: *Erdély védőszentje. A Szent Lászlórol szóló mondák típus- és motívumindexe*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2021. 204 oldal). ■